1 Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Anatomisi

“Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi” kitabı, Naomi Klein’ın çalışmaları üzerinden felaket anlarının ve krizlerin, radikal serbest piyasa politikalarını uygulamak için nasıl bir fırsat olarak kullanıldığını detaylı bir şekilde incelemektedir. Belgesel, insan zihninin “sıfırlanması” yöntemleriyle bir toplumun “sıfırlanması” arasındaki paralelliği vurgular.

Bu makaleyi Spotify’da sesli olarak dinlemek için podcast’ine bu linkten ulaşabilirsiniz.

1.1 Giriş ve Temel Fikir

Belgesel, bir insanın hafızasının, kimliğinin, düşüncelerinin ve inançlarının silinip silinemeyeceği veya kendine ait olmayan fikirleri kendi fikri sanıp sanmayacağı sorularıyla başlar. Bu soruları bir topluma geneller ve bir halkın kendine yapılanı kendi seçimi sanıp sanmayacağı, özgürlüğünü kaybettiği halde daha özgür olduğunu düşünebileceği, köleliğe razı olurken şükretmeyi öğrenebileceği gibi çarpıcı sorular yöneltir. Naomi Klein, Amerikalı bir araştırmacı gazeteci olarak Irak’ta savaş sonrası gözlemlediği “yıkım, kaos ve şok” ortamında, demokrasi yerine bir ülkenin hafızasının yeniden yapılandırma adı altında nasıl kazındığını fark eder. Bu durum, Klein’ın zihninde “bu sistem daha önce nerede uygulandı?” sorusunu uyandırır. Klein, bu gözlemleri sonucunda “şok doktrini” kavramının doğduğunu belirtir; bu doktrinin temel hedefi belleği silip yeni bir sistemi yüklemektir. Eğer bir zihin yeniden yazılacaksa, önce silinmelidir: bellek, kimlik, kişilik, her şey.

1.2 MK Ultra Projesi (CIA)

Naomi Klein’ın araştırmaları onu ABD İstihbarat Arşivleri’ne götürür ve burada CIA’in 1950’lerden 1970’lere kadar süren bir zihin kontrol programı olan “MK Ultra” ile karşılaşır. Projenin amacı “direnci kırmak, belleği silmek, yeni bir benlik inşa etmek”tir. Bu çalışmalar “sorgu teknikleri” adı altında binlerce kişiye uygulanmıştır.

- **MK Ultra’nın Amacı ve Yöntemleri:** Projenin başındaki isim, zihin kontrolüne takıntılı bir kimyager olan Sidney Gottlieb’dir. CIA direktörü Allen Dulles, beyni sıfırlama, direnci yok etme, gerçeği çarpıtma, gerçekliği yeniden yazma ve gerekirse bir robot ajan yaratma amacıyla bu projeye üst düzey yetki vermiştir. Kullanılan yöntemler arasında yüksek doz LSD, elektroşok, hipnoz, duyusal izolasyon, uyku yoksunluğu, barbitürat ve amfetamin karışımı uyuşturucular ve saatlerce süren sesli komutlar bulunmaktadır. Amaç, zihni çökertmek ve yeni bir benlik inşa etmektir.
- **Deneylerin Uygulandığı Yerler:** Bu deneyler sadece laboratuvarlarda değil, McGill Üniversitesi, Columbia, Stanford, Harvard, New York Psikiyatri Enstitüsü gibi üniversitelerde, hapishanelerde, askeri üslerde ve uyuşturucu kliniklerinde de uygulanmıştır. Deneklerin çoğu neye maruz kaldığını bilmemekte ve hiçbir onay alınmamıştır. Bazı CIA ajanlarına ve ordu personeline bilgileri olmadan LSD verilmiş, bazıları ise ölmüştür, örneğin Frank Olson gibi.

- **Dr. Donald Ewen Cameron:** Programın en acımasız uygulayıcısı olarak Dr. Donald Ewen Cameron gösterilir. McGill Üniversitesi'nde yürüttüğü projede yüzlerce kişiye LSD, elektroşok ve bilinç sıfırlama tedavisi uygulamıştır. Cameron, aynı zamanda Amerikan ve Kanada Psikiyatri Dernekleri ile Dünya Psikiyatri Birliği'nin ilk başkanıdır. Daha da çarpıcı olan, 1946'da Nürnberg Mahkemeleri'nde yargıç koltuğunda oturup insanlık suçlarını yargılayan adamın, aynı suçları kendi laboratuvarında uygulamış olmasıdır.
- **Gale Kestner Örneği:** Naomi Klein'ın dikkatini çeken isimlerden biri Gale Kestner'dir. Kestner, 1950'lerde Kanada Montreal'deki McGill Üniversitesi bünyesindeki CIA destekli deneylere maruz kalmış bir kadındır. Çocuk yaşta tedavi amacıyla kuruma gönderilmiş, ancak orada Dr. Cameron tarafından LSD verilmiş, elektroşok uygulanmış, haftalarca komaya sokulmuş ve psikolojik sürüş adlı yöntemle sürekli sesli komutlara maruz bırakılmıştır. Kendi deyimiyle "benim silindi, başka birine dönüştürüldüm" der. Yıllar sonra kendi kayıtlarının CIA tarafından finanse edildiğini öğrenen Gale, Kanada hükümetine karşı dava açar ve mahkeme devletin onun MK Ultra deneylerine maruz kaldığını kabul eder. Gale Kestner, Kanada devleti tarafından 100.000 Kanada doları tazminatla resmi olarak zarar gören birey ilan edilir. Onun için en büyük zafer para değil, hafızasını geri kazanmak olmuştur.
- **Belgelerin Yok Edilmesi ve Ortaya Çıkışı:** 1973'te CIA Direktörü Richard Helms, MK Ultra'ya dair tüm belgelerin yok edilmesini emretmiş, ancak bazı belgeler muhasebe arşivinde unutulmuş ve 1977'de gün yüzüne çıkmıştır. Amerikan Senatosu'nda kurulan Church Komitesi'nin bulguları en az 30 üniversite, 80'den fazla kurum, yüzlerce doktor ve binlerce gizli deneği ortaya çıkarmıştır.

1.3 Felaket Kapitalizmi ve Neoliberalizm

Naomi Klein, MK Ultra'nın amacının bir zihni sıfırlamaksa, felaket kapitalizminin amacının bir toplumu sıfırlamak olduğunu belirtir. Her ikisi de aynı protokole dayanır: önce şokla belleği sil, sonra yeni sistemi yükle. Bu yöntem artık devlet ölçeğinde uygulanmaktadır.

- **Milton Friedman ve Şok Ekonomisi:** Bir ülkeyi baştan sona değiştirmek için sadece bombaya değil, bir teoriye ihtiyaç vardır. Bu teori 1950'lerde Chicago Üniversitesi'nde doğar ve başında Nobel ödüllü ekonomist Milton Friedman bulunur. Friedman sadece bir akademisyen değil, aynı zamanda bir doktrin mimarıdır. Onun temel fikri, devletin sorunların kaynağı olduğu, piyasanın serbest bırakılması gerektiği, devletin küçültülüp özel sektörün büyümesi, vergilerin indirilmesi, sosyal harcamaların kesilmesi ve kamu şirketlerinin satılmasıdır. Bu yaklaşım bir ekonomi değil, neoliberalizmin çekirdek manifestosudur.
- **Krizler Fırsata Dönüşür:** Friedman'a göre, bu fikirler toplumlar normal durumdayken kolayca kabul edilmez, çünkü insanlar direnç gösterir. Bu yüzden şöyle der: "Sadece bir kriz, gerçek ya da algılanan fark etmez, değişimi mümkün kılar". Friedman, kriz anlarını fırsata çevirmek için öğrencilerini bir tür misyoner gibi yetiştirir. Chicago Üniversitesi ekonomi bölümü bir "düşünce üstü"ne dönüşür ve buradan mezun olanlara "Chicago Boys" denir. Bu ekonomistlerden oluşan kadro,

rejim mimarlığı rolünü üstlenir.

- **"Chicago Boys" ve Küresel Uygulama:** Chicago Boys, Latin Amerika'dan Doğu Avrupa'ya, Rusya'dan Irak'a kadar onlarca ülkeye ihraç edilir. Hepsi aynı reçeteyi uygular: devlet şirketlerini özelleştir, sağlık, eğitim, ulaşımı piyasalaştır, sendikaları dağıt, fiyat denetimlerini kaldır, mali disiplini kutsallaştır ve her şeyi verimlilikle ölç.
- **Sonuçları ve Direniş:** Klein, bu fikirlerin gönüllü olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığını çünkü sonuçlarının yoksulluk, işsizlik, kurumsal tahakküm ve toplumsal parçalanma olduğunu keşfeder. Bu yüzden bu sistem "şoklar eşliğinde" uygulanır. Friedman'ın meşhur sözü şudur: "Krizi takip eden süreçte alınacak önlemler daha önce hazırlıklı olduğumuz fikirlerden oluşur. Bizim işimiz bu fikirleri hep hazır tutmaktır". Yani, felaket geldiğinde çözüm paketi zaten masadadır, demokrasi durur, teknokrasi devreye girer. Bu düşünce tarzı 1970'lerden itibaren ABD hükümetlerine, IMF'e ve Dünya Bankası'na nüfuz etmiştir.

1.4 Şok Doktrini Uygulamaları (Ülke Örnekleri)

Belgesel, şok doktrininin dünya genelinde uygulandığı birçok ülkeyi ve olayı adım adım incelemektedir. Ortak tema, bir felaketin ardından direncin kırılması ve serbest piyasa ilkelerinin devreye sokulmasıdır.

- **Endonezya (1965):** Tarihteki ilk "felaket kapitalizmi" operasyonu olarak nitelendirilir. 1965'te Sukarno hükümetine karşı darbe girişimi bahane edilerek General Suharto, CIA destekli listelerle 1 milyon kişiyi öldürür. Solcular, sendikacılar, feministler ve sanatçılar hedef alınır. Batı medyası bu katliama sessiz kalırken, ABD destekli ekonomistler (Chicago okulundan), IMF ve Dünya Bankası temsilcileri Jakarta'ya gelerek yeni hükümete reform paketi hazırlar. Devlet şirketleri özelleştirilir, dış ticaret serbestleştirilir, sendikalar yasaklanır, eğitim ve sağlık sistemleri tasfiye edilir, yabancı şirketlere %100 mülkiyet hakkı tanınır. Klein, bu süreci "neoliberalizmin ilk gerçek savaş alanı" olarak tanımlar.
- **Şili (1973):** Milton Friedman'ın reçetelerinin ilk kez doğrudan uygulandığı "laboratuvar ülke"dir. Demokratik yollarla seçilmiş ilk sosyalist lider Salvador Allende'nin bakır madenlerini kamulaştırması, yoksullara ücretsiz sağlık hizmeti sunması ve toprak reformu başlatması Washington için tehlikeli hale gelir. ABD Başkanı Richard Nixon, CIA'ye "Şili'nin ekonomisini çığırından çıkarın" talimatı verir ("Project FUBELT"). 11 Eylül 1973'te General Pinochet darbe yapar. Muhalif partiler kapatılır, sendikalar yasaklanır, binlerce kişi tutuklanır, kaybolur ve işkenceye uğrar. Yeni bir anayasa yerine "Chicago Boys" tarafından yeni bir ekonomik program yazılır: eğitim özelleştirilir, emeklilik sistemi bireyselleştirilir, sağlık ticari bir sektör haline gelir, kamu işçileri kitlesel olarak işten çıkarılır. Friedman, 1975'te Şili'ye gidip Pinochet'le bizzat görüşür ve "şok tedavisini hemen uygulayın, radikal kararlar alın" der. Ekonomi istatistiklerle büyürken, yoksulluk %45'e çıkar, işsizlik rekor kırar, orta sınıf dağılır.
- **Arjantin (1976):** Askeri cunta yönetime el koyar, gerekçe komünist tehdide karşı ulusal güvenliktir ancak hedef sermayenin güvenliğidir. Darbeyle birlikte fiyat

denetimleri kaldırılır, sendikalar kapatılır, dış borç alınır, kamu işletmeleri özelleştirilir. Yaklaşık 30.000 kişi kaybolur, hamile kadınların bebekleri ellerinden alınır ve askeri yetkililere verilir ("kaybolan nesil"). Bu ortam sermaye için istikrar anlamına gelir ve uluslararası yatırımcılar gelmeye başlar. "Plaza de Mayo Anneleri", hafızayı koruyarak ve toplumu uyandırarak şok doktrinin karşısına "hafıza doktrinini" koyar.

- **Bolivya (1982):** Bu bölüm, şok doktrininin ilk kez bir darbe olmadan, doğrudan ekonomik reçeteyle iktidarı ele geçirdiği model olarak tarihe geçer. Enflasyonun %24.000'e dayanmasıyla ülke krize girer. Harvard mezunu genç ekonomist Jeffrey Sachs, IMF'in kapısından girer ve Bolivya'nın kaderine yön vermeye başlar. "Yeni Ekonomik Politika" adı altında kamu harcamaları kesilir, ücretler dondurulur, devlet şirketleri özelleştirilir, yerli para devalüe edilir, serbest piyasa sistemi tüm alanlara yayılır. Enflasyon düşer ancak alım gücü de düşer, işsizlik artar. Klein, burada ilk kez "tank yerine iktisatçı kullanıldığını" belirtir.
- **Rusya (1991):** Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Rusya, serbest piyasa cenneti değil, bir oligarketiye dönüşür. Boris Yeltsin liderliğindeki hükümet, Harvard danışmanları ve Jeffrey Sachs öncülüğünde "şok terapisi" uygular. Tüm fiyat kontrolleri kaldırılır, kamu şirketleri hızla özelleştirilir, Merkez Bankası dövize açılır, sosyal devlet yok edilir. Enflasyon %2.500'e çıkar, halk birikimlerini kaybeder, işsizlik patlar. Aynı anda devlet varlıkları yok pahasına satılır, madenler, petrol, bankalar ve medya sahiplenilir, "oligark" sınıfı doğar. Batılı basın bunu "demokrasi değil, kleptokrasi" (hırsızlar rejimi) olarak adlandırır. Halk yeniden güçlü bir lider ister ve Vladimir Putin iktidara gelir.
- **Güney Afrika (1994):** Apartheid rejimi sona erer ve Nelson Mandela ülkenin ilk siyah başkanı olur. Ancak siyasi özgürleşme ekonomik sistemin yerli yerinde kalmasıyla sonuçlanır; "ekonomik apartheid" devam eder. Mandela'nın halkçı programı (toprak reformu, eşit kamu hizmetleri, asgari ücret) Dünya Bankası ve batılı sermaye temsilcileriyle yapılan gizli anlaşmalarla masadan kaldırılır. Kamu borcu yeni yönetime devredilir, özelleştirme koşulları anayasaya işlenir, sermaye hareketleri serbest bırakılır, Merkez Bankası bağımsızlaştırılır. Beyaz elit sınıf ekonomik konumunu korur, siyah halk sadece sandıkta eşitlenir.
- **Asya Krizi (1997):** Şok doktrininin bölgesel ölçekte ihraç edildiği bir örnektir. Tayland'dan Endonezya'ya, Güney Kore'den Filipinler'e gelişen ekonomiler bir gecede çöker. IMF "yardım paketi" sunar ancak bunun bedeli vardır: faizler yükseltilir, kamu harcamaları kısılır, eğitim ve sağlık bütçeleri kesilir, yüzlerce kamu şirketi özelleştirilir, tarım destekleri kaldırılır, işten çıkarmalar serbestleştirilir. Yardım gelir ama halk yoksullaşır. Naomi Klein, bunu "şok sömürüsü" olarak adlandırır; ulusların finansal olarak çökertilmesi ve kaynaklarının küresel şirketler tarafından ele geçirilmesidir.
- **11 Eylül (2001, New York):** Bu olay sadece bir terör saldırısı değil, büyük bir "şok anı"dır. İnsanların sersemlediği o ilk saatlerde yeni bir sistem devreye girer: askeri değil, iç güvenlik şoku yaşanır. Yurt İçi Vatan Güvenliği Bakanlığı kurulur, Patriot Act yasası çıkarılır, telefonlar ve internet izlenmeye başlanır, havalimanları militarize edilir, gizli tutuklamalar yasallaşır. Tüm bunlar güvenlik adına yapılır ama aynı

zamanda dev bir güvenlik sanayisi doğar, ihaleler dağıtılır, silah firmaları büyür, veri şirketleri palazlanır ("Disaster Capitalism Complex"). Klein, 11 Eylül'ün kamu sistemini çökerttiğini ve yerine özel sektör tabanlı bir güvenlik rejimi kurduğunu belirtir.

- **Irak (2003):** ABD'nin Irak'a girişi, Klein için bir "şirketleşme operasyonu"dur. Bir yanda bombardıman, diğer yanda özelleştirme ihaleleri; bir yanda enkaz, diğer yanda danışmanlık ofisleri vardır. ABD, Irak'ta sadece bir rejimi devirmez, bir devleti sıfırlar. Eğitim sistemi askıya alınır, Sağlık Bakanlığı kapatılır, tüm kamu görevlileri işten çıkarılır, anayasa dondurulur, ekonomik yasalar yeniden yazılır. Yerine kurulan yapı %100 yabancı mülkiyet hakkı, vergisiz yatırım alanları, grev yasağı ve petrol sektörünün uluslararası şirketlere açılmasını içerir. Direniş, gözaltılar, işkenceler ve toplu tutuklamalarla bastırılmaya çalışılır. Irak'ta şok sadece ilk günde yaşanmaz, her gün bir yenisi uygulanır (elektrik kesintisi, su krizi, gıda yetersizliği, güvenlik korkusu), yani "şok süreklileşir".
- **Sri Lanka (2004):** Hint Okyanusu'ndaki tsunami felaketinin ardından şok doktrini devreye girer. Felaketten haftalar sonra Sri Lanka hükümeti IMF, Dünya Bankası ve ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı ile masaya oturur. Yardım karşılığında kıyı mülkiyeti yasaları değiştirilir, balıkçı köyleri tahliye edilir, yabancı yatırımlar için yeni turizm bölgeleri açılır. Tsunami bölgesi "ekoturizm koridoru"na dönüştürülür, yani felaketin yaraları sarılmaz, arsa yeniden pazarlanır. Klein, yıkımın üzerinden 40 gün geçmeden Sri Lanka sahillerinin bir "açık artırma salonuna" dönüştüğünü belirtir.
- **Haiti (2004/2010):** Köleliğe karşı isyanla kurulmuş ilk bağımsız siyah cumhuriyet olan Haiti, daima cezalandırılmış bir ülkedir. 2004'te seçilen halkçı lider Jean-Bertrand Aristide, ABD destekli elit sınıfı ve IMF'i rahatsız eden politikalar uygular ve ABD özel kuvvetleri tarafından gece yarısı saraydan alınarak ülke dışına gönderilir. Bu bir şok operasyonudur. Ardından askeri müdahale, IMF kredileri ve özelleştirme yasaları gelir. 2010'da meydana gelen büyük depremde ülke yerle bir olur. Yardım için gelenler "silahsız sömürgecilerdir". ABD ordusu limanı ve havaalanını kontrol altına alır, Clinton Vakfı Haiti ekonomisinin ana koordinatörü olur. Yeni serbest ticaret bölgeleri kurulur, tekstil fabrikaları düşük ücretli işçileri sömürür. Klein, Haiti'nin "yoksulluktan fayda sağlamanın en uç örneği" olduğunu belirtir; felaket önce birini indirir, sonra piyasayı yükseltir.
- **Katrina Kasırgası (2005, New Orleans):** Şok doktrini ilk kez ABD'nin kendi halkına karşı, özellikle de yoksul siyah nüfusa karşı uygulanır. Kasırga sonrasında devletin müdahale etmemesi, krizin kullanılmak istendiğini gösterir. Şehir boşaltılırken kamu okulları kapatılır ve yerlerine özel "charter okulları" açılır, eğitim sistemi özelleştirilir. Kamu konutları yıkılır, yoksul mahallelere geri dönüş yasaklanır, kentsel dönüşüm başlar, turizm ve emlak projeleri devreye girer. Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Milton Friedman, New Orleans'taki krizi "piyasa tabanlı bir modele geçiş için fırsat" olarak nitelendirir.
- **Covid-19 Pandemisi (2020):** Şok doktrini geleneksel savaş alanlarını geride bırakarak dijital altyapıya ve gözetim sistemlerine taşınır, "Screen New Deal" (Ekranın Yeni Anlaşması) olarak adlandırılır. Sağlık krizi küresel bir sistemin yeniden kurulumuna dönüşür. Hayatın dijitalleşmesi (eğitim online, sağlık sistemleri algoritmalarla bağlı, çalışma hayatı ev içi, devlet hizmetleri platform ekonomisine

dönüşür), gözetim sistemlerinin yaygınlaşması “normalleşme” adı altında kabul ettirilir. Büyük teknoloji şirketlerinin değeri artarken, on milyonlarca insan işsiz kalır, küçük işletmeler kapanır, eğitim eşitsizliği büyür. Pandemi bir güvenlik meselesine dönüştürülür, dijital kimlik sistemleri kurulur ve hareket kısıtlamaları kalıcılaşır. Klein, bunun “neoliberalizmin son versiyonu” olduğunu ve artık “sokakta değil, ekranda yönetildiğimizi” uyarır.

1.5 Ortak İzler ve Sonuç

Belgesel, her kıtada ve toplumda “aynı yönetimin izlerini” gördüğümüzü vurgular. Devletler dağılırken şirketler büyür, toplumlar yoksullaşırken veri merkezleri genişler, ekranlar büyürken gerçekler küçülür. Afganistan’ın hızlı terk edilmesi, Suriye’nin parçalanması, Ukrayna’nın yalnız bırakılması, Afrika’nın kaynaklarına rağmen yoksulluk içinde olması ve Filistin’deki işgalin ekonomik yapılandırmanın alt zemini olması gibi güncel örneklere değinilir.

Tüm bu örneklerde “önce bir felaket yaşanır, ardından direniş kırılır ve serbest piyasa devreye girer”. Senaryo hep aynıdır: “şok yarat, devleti geri çek, piyasayı içeri al, sistemi kalıcılaştır”.

Belgesel, insanları sürekli bir şok ve gerginlik haliyle kontrol altında tutmayı amaçlayan “fare çuvalı teorisi”ni de bir benzetme olarak sunar. Çiftçi, çuvaldaki fareleri ve sıçanları sürekli sallayarak onların dikkatlerini çuvala vermelerini engeller ve kendi aralarında gerginlik yaşamalarını sağlar. Bu yöntem daha sonra siyasete de uyarlanmıştır. İnsanların “artık daha ne olabilir ki” dediği bir noktada, bir önceki şoktan daha sarsıcı bir olayla karşılaşılması ve bu şokları yaşatanların amacının toplumun dikkatini dağıtarak kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırma olduğu ima edilir.